

АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА НА ЛОКАЛИТЕТУ *ROMULIANA* – ГАМЗИГРАД У ЈУЖНОЈ КУЛИ ЗАПАДНЕ КАПИЈЕ МЛАЂЕГ УТВРЂЕЊА У 2002. ГОДИНИ

Софија Петковић, Археолошки институт, Београд

Током јуна и јула 2002. године завршена су археолошка ископавања у јужној кули западне капије млађег утврђења (Кула 19) царске палате *Felix Romuliana* на локалитету Гамзиград код Зајечара. Истражен је сегмент II и делови са очуваним културним слојем у сегменту IV и средишњем делу куле. После Галеријеве изградње констатована су четири хоризонта настала од последње четвртине IV до VI века. У оквиру I и II хоризонта нађени су нивои са објектима од лаког материјала и пећима, од којих се неке могу повезати са металуршким активностима. Констатован је ниво пода куле и испитана је конструкција његове супструкције и базе стубаца 1, 2 и 3 у сегментима II и IV.

Кључне речи: римски период, касна антика, рановизантијски период, царске палате, *Dacia Ripensis*, *Romuliana*, металургија, Готи.

Систематска археолошка ископавања у јужној кули западне капије млађег утврђења царског комплекса *Romuliana* започета су 1997. године,¹ а настављена су следеће 1998. године.² Након ових истраживања, током којих су ископани очувани културни слојеви на око три четвртине унутрашње површине куле 19, уследио је прекид због нередовног и недовољног финансирања археолошких и конзерваторских радова на локалитету *Romuliana* – Гамзиград.³ Тек у лето 2002. године стекли су се

¹ В. Бикић и Ј. Шарић, Ромулијана – Гамзиград. Касноантичка утврђена палата. Кула 19, *Стирарна* 48 (1997) 203–208.

² Исти, Извештај о археолошким истраживањима на локалитету Ромулијана – Гамзиград у 1998. години, *Стирарна* 50 (2001) 280–282.

³ Директор научноистраживачког пројекта САНУ на овом локалитету, од 1996. до 2002. године био је академик Милутун Гарашанин, координатор археолошких истраживања од 1996. до 1997. године др Петар Петровић, директор Археолошког института у Београду, а од 1997. године др Милоје Васић, директор Археолошког института у Београду. Од 2002. године директор пројекта САНУ је академик Слободан Душанић.

услови да се наставе археолошка истраживања јужне куле западне капије млађег утврђења.⁴

Ископавања су вршена пре свега у сегменту II, који није истраживан током претходних кампања, али и у сегментима I, III и IV, као и у средишњем делу куле између стубаца 1, 2 и 3.

Циљ ископавања вршених током кампање 2002. године био је да се кула 19 у потпуности археолошки истражи и припреми за конзерваторске радове. Пред археолошку екипу постављено је неколико задатака:

1. истраживање културних слојева и објеката у сегменту II, те њихово уклапање у постојећу стратиграфију културних слојева и хоризонте живота раније констатоване у кули 19;
2. откривање нивелете пода, односно подне супструкције у кули 19 ради утврђивања његове конструкције;
3. откривање темељне зоне база стубаца 1, 2 и 3 ради утврђивања њихове конструкције;
4. истраживање средишњег дела куле 19 између стубаца 1, 2 и 3;
5. истраживања око улаза у кулу 19, у сегменту IV са унутрашње стране, у самом улазу и испред њега, са спољне стране.

Археолошким ископавањем у сегменту II куле 19 констатована је следећа стратиграфија културних слојева (сл. 1):

слој А – слој грађевинског шута од урушавања куле, састављен од крупног ломљеног камена, фрагментованих опека и уситњеног кречног малтера (∇ 199,19 – 198,51 m);

ниво а – ниво са остацима малтерне поднице (∇ 198,59 m);

слој В – слој мрке земље са прослојцима гаражи и крупнијим грађевинским шутом (∇ 198,51 – 198,31 m);

ниво b – ниво са деловима поднице од светложутог набоја (∇ 198,35 m);

слој В₁ – слој мрке земље са траговима паљевине, прослојцима гаражи, пепела и запечене земље, и грађевинским шутом (∇ 198,31 – 197,73 m);

ниво b₁ – ниво жутомрког набоја са интензивним траговима пожара, гаром, пепелом и запеченом земљом (∇ 197,85 m);

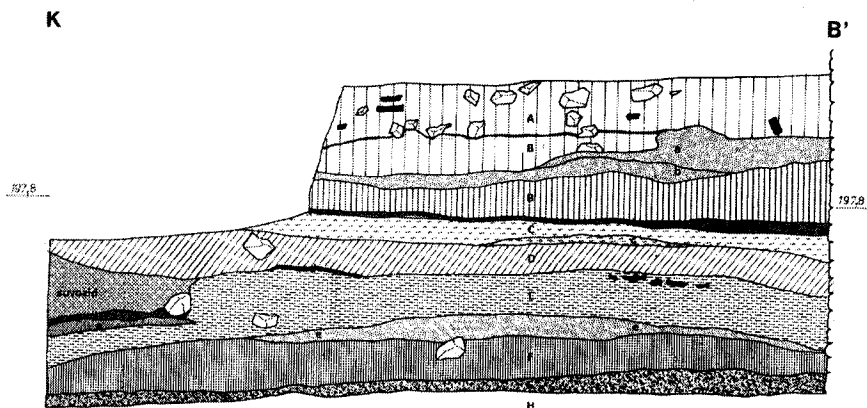
слој С – слој сивомрке земље са гаром (∇ 197,73 – 197,43 m);

ниво с – ниво пода од зеленкастожутог набоја (∇ 197,39 m);

слој D – слој жутомрке земље са траговима паљевине, прослојцима гаражи, пепела и запечене земље (∇ 197,43 – 197,15 m);

ниво d – ниво пода од црвенкастожутог набоја (∇ 197,15 m);

⁴ Истраживања у Кули 19 трајала су од 3. 6. до 3. 8. 2002. године, а стручну екипу чинили су археолози мр Софија Петковић, Археолошки институт у Београду, Маја Живић, Народни музеј у Зајечару, мр Мирослав Вујовић, Филозофски факултет у Београду и Перо Праштало, Завичајни музеј у Књажевцу.

Сл. 1. Профил В'К сегмента II у кули 19
Fig. 1 Profile B'K, Segment II, Tower 19

слој Е – слој жутомрке земље са траговима паљевине, прослојцима гаражи, пепела и запечене земље и ситнијим грађевинским шутом (∇ 197,15 – 196,56 m);

ниво е – ниво пода од црвенкастомрког набоја са уситњеним малтером (∇ 196,56 m);

слој F – слој кречног малтера са ситнијим каменом и обланицама, супструкција пода куле (∇ 196,42 – 196,12 m);

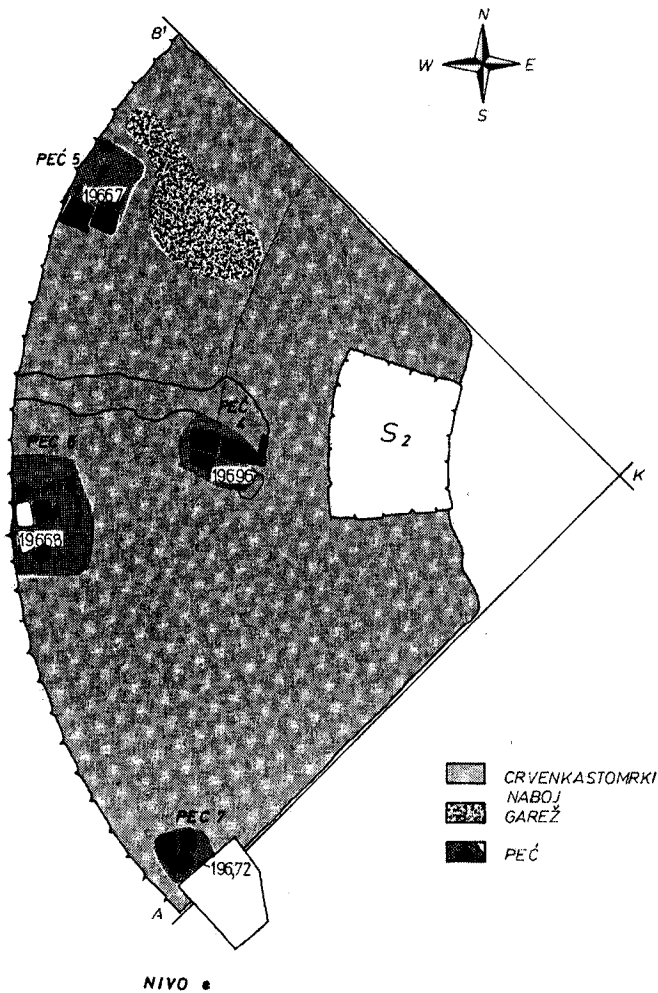
слој G – слој жуте пескуше са ломљеном опеком, тегулама и имбрек-сима, дренажни слој пода куле (∇ 196,12 – 195,96 m);

слој H – слој сивожуте глине, стерилан слој (од ∇ 195,96 m).

Као што се види из наведене стратиграфије културних слојева констатованих у сегменту II куле 19, изнад супструкције поднице куле Галеријеве градње формирано је више хоризоната живота са одговарајућим нивоима и културним слојевима.

I хоризонт живота формиран је одмах изнад малтерне супструкције, нивелисањем грађевинског шута насталог урушавањем горњих делова куле и насипањем црвенкастомрке земље са уситњеним малтером, чиме је формиран ниво е. Занимљиво је да у слоју нивелисаног шута, поред крупног грађевинског шута, који се састојао од ломљеног камена, опека, па и делова зидног платна од камена и опека, везаних малтером у техници *opus mixtum* и већих тесаника, није било веће количине кровних опека, нити трагова кровне конструкције у виду остатака угљенисаних греда. С обзиром на величину јужне куле западне капије (спољни пречник износи 22, 80 m, а унутрашњи 15, 20 m), она је морала имати веома моћну кровну конструкцију чије бисмо трагове морали констатовати изнад њене поднице. Остаје могућност да кула 19 никада није довршена, односно да није “стављена под кров”.

На овом нивоу констатовани су остаци објекта трапезоидне основе, који се састојао од два зида од ломљеног камена везаног жутом глином који су се на западу ослањали на зид куле, а на истоку на западни зид ступца 2 (сл. 2). Тако је део зида куле у дужини од 3,80 m чинио западни зид објекта, део западне стране ступца 2 у дужини од 1,50 m источни зид, док су на северу и југу објекат затварала два сувозида, дуга 4,10 m и 4,25 m. У оквиру овог објекта констатоване су две пећи у основи: у средишњем делу пећ 4, а уза сам зид куле пећ 6.

Сл. 2. Основа нивоа е сегмента II у кули 19
Fig. 2 Plan of Level e, Segment II, Tower 19

Пећ 4 (таб. I, 1) правоугаоне је основе (1,00 m x 0,60 m), са ложиштем на западној страни, са калотастом конструкцијом од ломљеног камена и опека везаних жутом глином и дном поплочаним са четири тегуле. Горњи део пећи урушио се у њену унутрашњост, која је била испуњена гаром и пепелом у коме су нађени фрагменти керамичких посуда и гвоздених предмета, фрагментована здела од светлозеленог стакла, пластично украшена тамноплавим стаклом (мотив вреже са зрнима грожђа) и део каменог бруса. Намена ове пећи није могла бити утврђена.

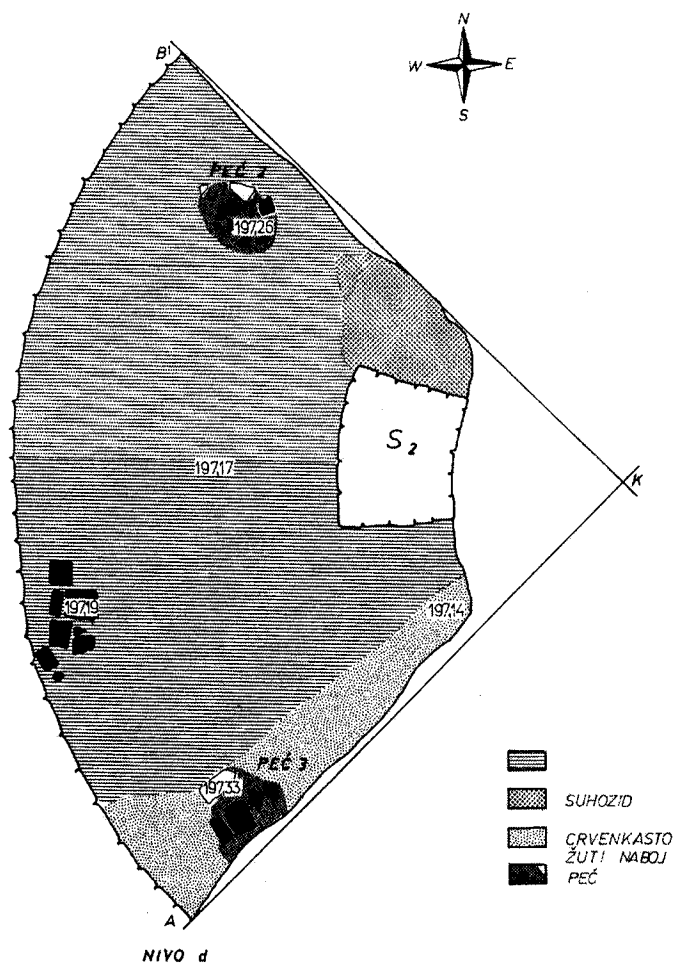
Пећ 6, која је прислоњена уза зид куле, имала је кружну основу, пречника око 1,00 m, и највероватније калотасту конструкцију од фрагмената камена и опеке везаних жутом глином, са ложиштем на источној страни (таб. I, 2). Дно пећи било је поплочано фрагментима тегула, а око ње се уочава простор прекривен пепелом и гаром. Испод дна ове пећи и слоја запечене земље, дебљине око 5 cm, констатовани су остаци њеног старијег дна, такође поплочаног тегулама (таб. II, 1). У овој пећи, која је обнављана, није било налаза.

На истом нивоу, северно од описаног објекта, уза зид куле констатована је пећ 5, правоугаоне основе (0,75 x 1,25 m). Дно ове пећи поплочано је опекама, а ложиште се налазило на источној страни (таб. II, 2). Нажалост, нема података о горњој конструкцији ове пећи. У њеној унутрашњости нађено је више гвоздених предмета: длето, сврдло, нож, клинови и кламфе, као и њихових фрагмената, те се може претпоставити да се ради о ковачкој пећи. Око пећи 5 и ка профилу В'К сегмента II, уочава се зона запечене земље, пепела и гарежи, можда с траговима пожара који је изазван ватром из ове пећи, а у коме је страдао читав ниво е.

Пећ 7 нађена је јужно од објекта са пећима 4 и 6, између зида куле и великог каменог блока, који потиче са једног од стубаца. Ова пећ је два пута обнављана. Прво је имала квадратну основу ($a = 0,75$ m), ложиште ка истоку и дно поплочано тегулама, које је лежало на малтерној супструкцији пода куле (таб. III, 1). Затим је на истом месту направљена пећ кружне основе ($R = 0,80$ m), поплочана фрагментима тегула, али са ложиштем на северу (таб III, 2). Коначно, у углу између каменог блока и зида куле призидана је пећ кружне основе ($R = 0,60$ m), дна поплочаног опекама, са ложиштем на северу (таб. IV). Између обновљених основа ове пећи налазе се прослојци запечене земље са пепелом и гаром, дебљине 6–8 cm. Иако немамо података о горњој конструкцији ових пећи, на основу великог броја гвоздених предмета нађених на њиховом дну и у њиховој близини, међу којима бисмо издвојили клепетуше од гвозденог и бронзаног лима, сматрамо да су ово ковачке пећи. У прослојку између најстарије и следеће основе пећи 7 нађена су два новчића. Иако сви налази из слоја Е нису обрађени, пре свега мислимо на керамички материјал, на основу бројних налаза новца, фибула, чешљева од желењег

рога, стаклених посуда и жижака, можемо закључити да је ниво е настао током друге половине IV, када је формиран и овај културни слој.

Првом хоризонту припада и следећи ниво d формиран изнад слоја Е. Он се манифестује остацима пода од жутозеленог набоја, местимично поплочаног тегулама у југозападном делу сегмента II уза зид куле (таб. V, 2), као и остацима сувозида од ломљеног камена и опека везаних жутом глином ослоњеног на северну страну ступца 2, који се пружа ка ступцу 3, а припада објекту који се налазио у сегменту III (таб. V, 1). Темељ сувозида укопан је у слој Е. На нивоу d констатоване су и основе две пећи.

Сл. 3. Основа нивоа d сегмента II у кули 19
Fig. 3 Plan of Level d, Segment II, Tower 19

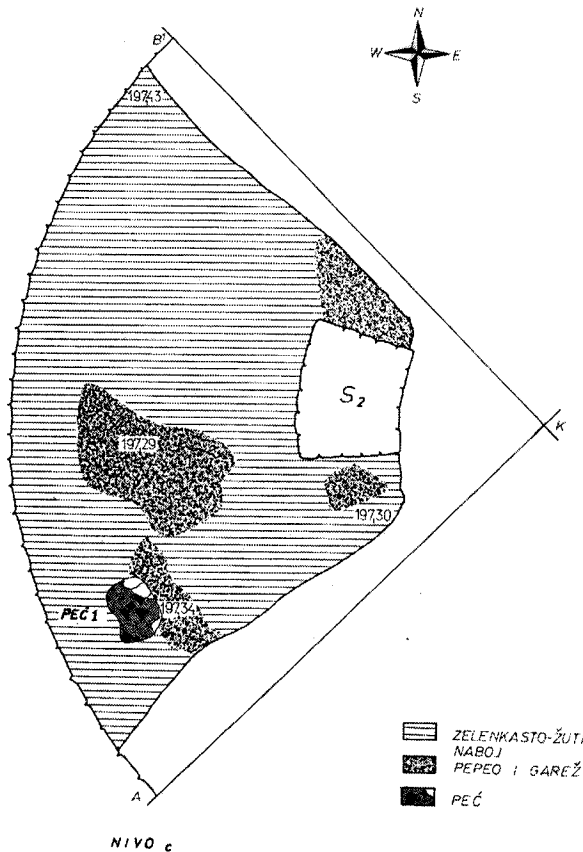
Пећ 3, која је припадала објекту, чији је већи део откривен у сегменту I, имала је правоугаону основу од ређаних тегула, димензија 1 x 0,75 m, ложиште на истоку, а елементи горње конструкције, нажалост, нису очувани. Могуће је да је овај објекат на северу био ограничен сувозидом, чија се темељна зона уочава уза северни крај пећи. У пећи ја нађено доста фрагмената гвоздених предмета, те се може претпоставити да се ради о ковачкој пећи.

Северно од објекта у коме се налазила пећ 3, уза зид куле у сегменту II очувани су остаци пода поплочаног тегулама (таб. V, 2), а уза стубац трагови два већа дирека, који су носили неку врсту надстрешнице. На овом нивоу, у сегменту II, уз профил В'К, истражена је пећ 2 (таб. VI). Она је кружне основе, пречника око 1,25 m, дна поплочаног комадима тегула, са калотастом горњом конструкцијом од ломљеног камена и комада опека везаних глином. Ложиште се налазило на западу. Интензивно запечена земља, испод и око ове пећи, указује на изузетно високе температуре, а у њеној унутрашњости нађена је велика количина металне згуре, пепела и угљенисаног дрвета, као и предмета од бронзе и гвозђа. За пећ 2 може се претпоставити да је коришћена за претапање метала. Ова пећ обнављана је два пута, што се документује прослојцима запечене земље у њеном пресеку.

Ниво је d такође страдао у пожару, те се слој D састоји од жутомрке земље са траговима паљевине, прослојцима гаражи, пепела и запечене земље, дебљине око 30 cm. Налази из слоја D не разликују се много од налаза из претходног слоја. Поред сличних типова новца и фибула, једног чешља од јелењег рога са лучном дршком, треба поменути и изузетан чешаљ са троугаоном дршком украшеном паром коњских протома и футролом украшеном на сличан начин. Овај чешаљ нам, уз остале налазе, омогућава датовање слоја у последње деценије IV века.

II хоризонт живота у сегменту II формиран је изнад слоја D, где је констатован ниво с (сл. 4), представљен деловима поднице од зеленкастожуте набијене глине, дебљине око 5 cm. Делови поднице припадали су објекту који се налазио у јужној половини сегмента II и, вероватно, делом у сегменту I, а пружао се од унутрашњег зида куле, уз јужну страну ступца 2, до средишњег дела куле. У овом објекту, према профили АК, откривена је урушена пећ 1 (таб. VII). Поменута пећ има правоугаону основу, димензија 0,90 x 0,60 m, а била је озидана фрагментима тегула и ломљеним каменом, везаним глином. Дно пећи је запечено, ложиште је било на истоку, а испред њега налазила се мања јама испуњена пепелом, пепелиште. Уз југозападни угао пећи пронађен је фрагментован керамички лонац.

Слој С, дебљине око 25 cm, састоји се од сивомрке земље са гаром и представља културни слој формиран изнад нивоа с. Овај слој обилвао је налазима уломака керамичких и стаклених посуда, као и животињским костима. Уз бројне гвоздене предмете, камене брусеве, бронзани новац

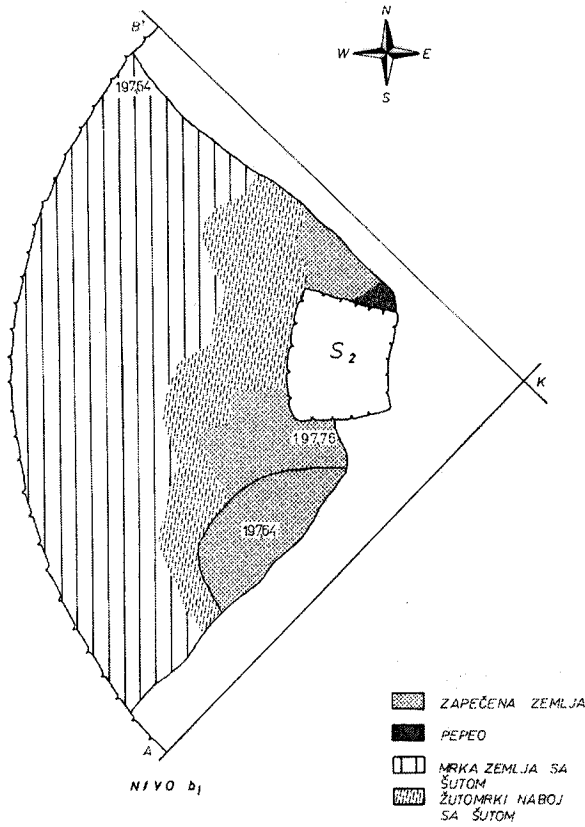

Сл. 4. Основа нивоа с сегмента II у кули 19
 Fig. 4 Plan of Level c, Segment II, Tower 19

IV века, нађен је и фрагмент бронзане крстасте фибуле и фрагменти керамичких жижака израђених на витлу. На основу покретних налаза и стратиграфије, овај слој може се датовати у крај IV и почетак V века.

Изнад слоја С формиран је ниво b_1 (сл. 5), који се састоји од набоја жутомрке боје са интензивним траговима пожара, гаром, пепелом и запеченом земљом. Овај ниво констатован је уз стубац 2 у сегменту II и у средишњем делу куле, док се уз унутрашњи зид куле јављала већа концентрација грађевинског шута измешаног са мрком земљом. Уз профил АК констатована је већа елипсоидна јама (3 x 0,75 m) испуњена пепелом и гаром, која се мањим делом налазила у сегменту I, а укопана је са овог нивоа. Овај ниво је без сумње страдао у интензивном пожару, што се види по садржају слоја изнад њега.

Слој B_1 који је формиран изнад нивоа b_1 састоји се од мрке земље са траговима паљевине, прослојцима гаражи, пепела и запечене земље,

Сл. 5. Основа нивоа b сегмента II у кули 19
 Fig. 5 Level b1, Segment II, Tower 19

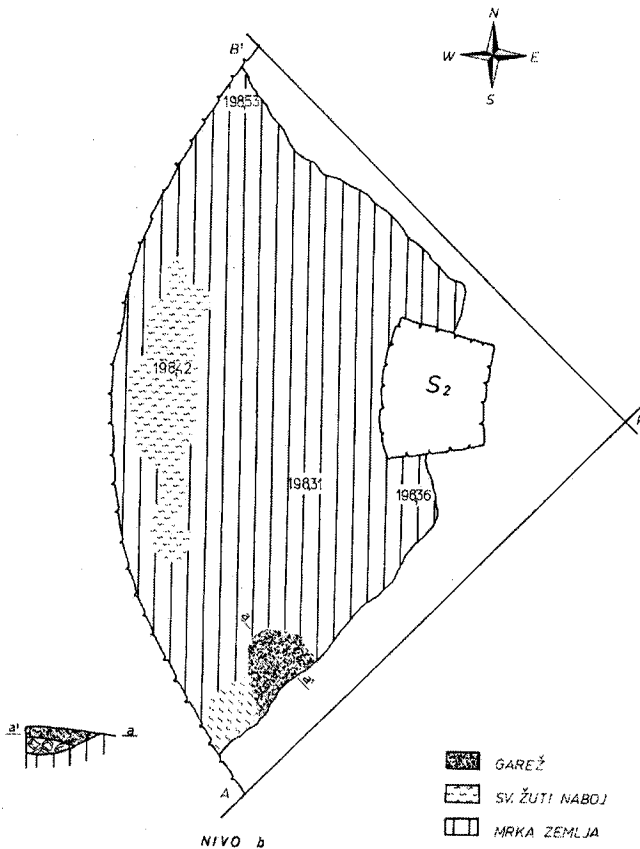
измешане са грађевинским шутом, а дебљине је око 50 cm. Овај слој, који указује на деструкцију објеката са претходног нивоа у кули 19, као и њено напуштање на дуже време, обиловао је налазима уломака керамичких и стаклених посуда, животињским костима, деловима јелењег рога са траговима обраде, алаткама од истог материјала, као и гвозденим алаткама. За датовање слоја, у недостатку новца, индикативни су фрагменти зелено глеђосаних жижака израђених на витлу, гвоздена фибула са посувраћеном, трапезоидном стопом карактеристична за културу Черњахов – Синтана де Муреш и чешљеви од јелењег рога. Ови чешљеви припадали су типу са два реда зубаца равних краћих страна, сличном типу профилисаних краћих страна, и један, богато украшен урезивањем, припадао је типу са лучном дршком са седластим завршецима.

На основу изнетог, сматрамо да је ниво b₁ настао током прве половине V века, а настрадао у хунској најезди, када је опустошена Дакија

Рипензис 443. године. Слој В₁ у суштини представља слој деструкције и одражава пропадање куле у деценијама које су следиле.

Ипак, у Ромулијани се живело и током друге половине V века, о чему сведоче два гроба укопана из слоја В₁ у средишњем делу куле. Они припадају типу гробова – циста, правоугаоне основе поплочане тегулама, са странама од насатице постављених и покривачем од водоравно постављених тегула. У сегменту I, јужно од ступца 2, године 1996. нађен је, највероватније, дечији гроб димензија 0,90 x 0,45 m, оријентисан З–И, без налаза. Гроб 1 из 2002. године (таб. VIII, 1), нађен је уз источну страну ступца 2, оријентисан је З–И, димензија 1,80 x 0,45 m. Овај гроб припадао је старијој жени сахрањеној са коштаном пршљенком на грудима и дворедим чешљем од јелењег рога, равних краћих страна поред главе, лево (таб. VIII, 2).

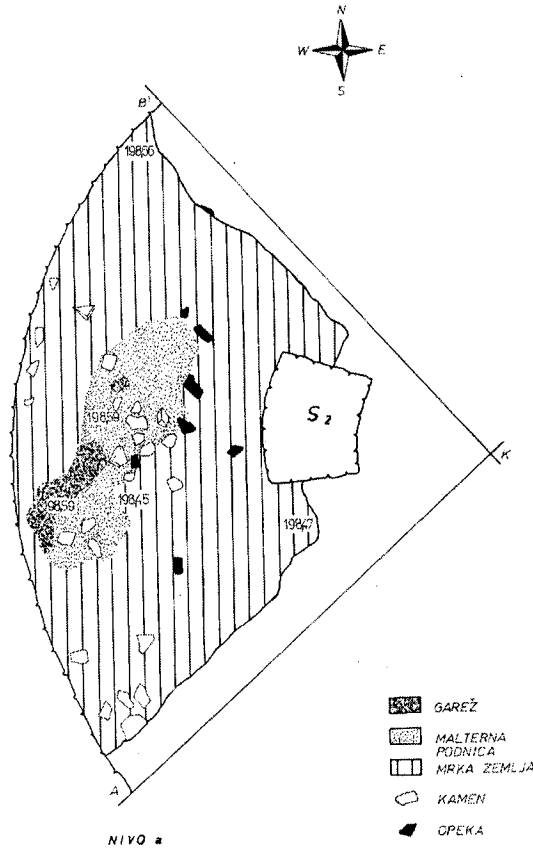
Хоризонт III, представљен нивоом b (сл. 6), могао је само делимично да се прати у сегменту II, на основу делова поднице од светложутог набоја и

Сл. 6. Основа нивоа b сегмента II у кули 19
Fig. 6 Level b plan, Segment II, Tower 19

једног огњишта елипсастиг облика уз профил АК. Слој В формиран изнад овог нивоа, дебљине око 25 cm, састоји се од мрке земље са прослојцима гаражи и крупнијим грађевинским шутом. Овај слој, осим уломака керамичких и стаклених посуда, садржавао је знатно мање покретних налаза. Уз гвоздене клинове и алатке треба поменути рановизантијску гвоздену фибулу са посувраћеном стопом, везаном псеудо-навојима и широким луком. Она припада типу насталом у Доњем Подунављу у првој половини VI века. У овом слоју нађен је и један бронзани новац Јустина I. На основу наведених података слој В можемо датовати у крај V и почетак VI века.

Хоризонт IV читава се кроз ниво а (сл. 7), констатован на основу остатака малтерне поднице лошег квалитета у сегменту II на коти 198,60 m. Слој А, који покрива ниво а, представља слој грађевинског шута од

Сл. 7. Основа нивоа а сегмента II у кули 19
 Fig. 7 Level a plan, Segment II, Tower 19

урушавања куле, састављеног од крупног ломљеног камена, фрагментованих опека и кречног малтера. У овом слоју нађено је неколико гвоздених клинова и незнатна количина керамичких фрагмената.

Могуће је да ниво а представља обнову Ромулијане у време Јустинијана I, поменути у Прокопијевом делу *De aedificiis*.⁵ Међутим, мала количина налаза у слоју А не говори у прилог томе. Такође, део културних слојева у кули 19 уништен је претходним радовима скидањем грађевинског шута у овом објекту, те нам недостају подаци о слојевима друге половине VI и почетка VII века, као и о средњовековном периоду.

Археолошким истраживањима 2002. године у кули 19 констатован је ниво првобитног пода на коти 196,42 m. Наиме, у сегменту II и сегменту IV, нисмо нашли остатке пода, који је, највероватније, био поплочан тегулама, али се подна супструкција, очувана на целој површини сегмента II и на неоштећеном делу сегмента IV везивала за горњу површину база стубаца 1, 2 и 3, зиданих од тесаника везаних кречним малтером. Подна супструкција, означена као слој F, састоји се од кречног малтера са ситнијим ломљеним каменом и облацима, дебљине око 30 cm. Треба напоменути да њена дебљина варира према природном паду терена у кули 19 од запада ка истоку. Слој супструкције дебљи је у сегменту IV, на улазу у кулу, а тањи уза западни део унутрашњег зида куле у сегменту II.

Слој F лежи на слоју G, који се састоји од жуте пескуше са великом количином фрагментованих тегула и имбрекса, шљунка и ситнијег грађевинског шута, дебљине од 20 до 30 cm изнад коте 195,96 m. У овом слоју, који представља дренажни слој испод подне супструкције куле 19, није било археолошких налаза осим неколико фрагментованих гвоздених клинова, неколико атипичних фрагмената керамичких посуда и неколико животињских костију. С обзиром на пад терена, слој дренаже који би спречио задржавање влаге у кули био је неопходан. У ову сврху искоришћено је обиље грађевинског материјала са бедема и кула старијег утврђења.

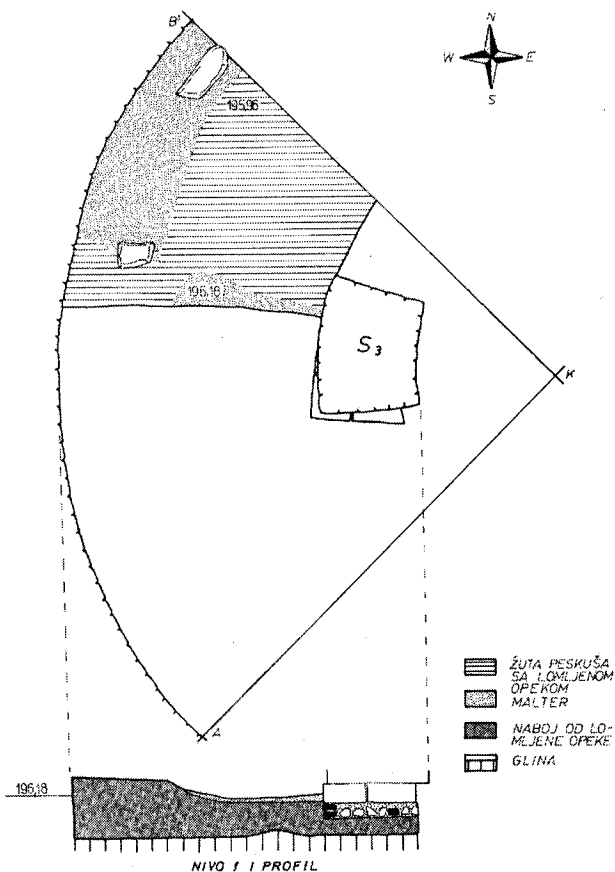
Слој F лежи на културно стерилном слоју сивожуте глине, означеном као слој H. У овај слој, који прати природан пад терена од запада ка истоку, укопани су темељи јужне куле западне капије млађег утврђења.

Ступци у средишњем делу куле 19, намењени да носе галерије горњих спратова (?) и кровну конструкцију, четворостране су основе, радијалних бочних страна, а конкавне унутрашње, односно конвексне спољне стране. Зидани су од опека на базама од тесаника везаних малтером. Основе база су истог облика као основе стубаца, али нешто већих димензија. Међутим, ове основе се разликују у димензијама, а и у конструкцији код

⁵ Византијски извори за историју народа Југославије I, ур. Г. Острогорски, Београд 1955, 64-65.

сваког од три ступца. Такође, коте површина база, на којима су подигнути ступци варирају у распону од 10 до 26 cm. Тако, висинска разлика између основа стубаца 1 и 2 износи 23 – 26 cm, између стубаца 2 и 3, 10 – 13 cm, а између стубаца 3 и 1, 12 – 13 cm (таб IX, 1).

Тесаници, који чине базу стубаца лежали су на дренажном слоју G (у случају ступца 1, површина овог слоја испод базе поплочана је ломњеним опекама), а затим је до њихове горње површине изливена малтерна супструкција пода куле, слој F (сл. 8). Стубац 3, који је ексцентричан у односу на своју базу, показује и одређене неправилности у конструкцији саме базе (таб. IX, 2). Унутрашња, конкавна страна АВ овог ступца не лежи на бази од тесаника, већ на слоју малтера; испод угла В накнадно је убачен фрагмент тесаника, а угао А који штрчи ван базе од тесаника уза страну AD је одштемован.

Сл. 8. Пресек слојева F, G и H уз стубац 3, у сегменту IV куле 19
 Fig. 8 Section of Layers F, G and H adjacent to Pillar 3, Segment IV, Tower 19

Овако изведена конструкција стубаца, која показује низ неправилности, отвара питање њихових статичких могућности, односно да ли су ступци у кули 19 могли носити моћну кровну конструкцију. Уз поменуте чињенице, да археолошким истраживањима у кули 19 није констатовано поплочање пода, нити су нађени трагови урушене кровне конструкције, можда и неправилности у конструкцији стубаца 1, 2 и 3, говоре у прилог претпоставци да она никада није довршена.

Као што је већ наведено у прегледу стратиграфије културних слојева, у средишњем делу куле, између стубаца 1, 2 и 3, констатовани су очувани делови слоја D, нивоа d, слоја E и нивоа e, као и слојеви F и G везани за изградњу куле. У централном делу куле истражен је већ поменути сувозид (таб. V, 1), који се ослањао на ступце 2 и 3, а припадао је објекту из сегмента III. Горњи слојеви оштећени су претходним радовима у кули, али се чини да је овај простор у III и IV хоризонту, у VI веку, служио за одбацивање грађевинског шута и отпадака. Међутим, у претходном периоду, током друге половине V века, централни део куле употребљен је као простор за сахрањивање. I хоризонт констатован је у овом делу куле, где су истражени делови објеката са нивоа e и d, који су се пружали у сегментима I, II и III.

Истраживања у кули 19 донекле су разрешила проблем улаза у кулу у каснијим фазама живота, од краја IV до краја VI века. Већ при изградњи куле ниво пода, односно горње површине подне супструкције, варирао је око 60 cm, према природном паду терена од запада ка истоку (∇ 196,59 m у сегменту II, уза западни зид куле, а ∇ 195,98 m у сегменту IV, у улазу у кулу). На следећим нивоима ова разлика се константно повећавала, о чему сведоче културни слојеви који падају од запада ка истоку. Евидентно је улаз у кулу морао да остане проходан, те је нивелацијама и грађевинским активностима у унутрашњости куле наслојавање расло од истока ка западу.

Археолошким ископавањима у јужној кули западне капије млађег утврђења током кампање 2002. године остварени су задаци које су истраживачи поставили на почетку истраживања овог објекта. Кула 19 је у потпуности археолошки истражена и припремљена за конзервацију. Обиле података добијених овим истраживањима, који указују на занатске, металуршке активности у кули 19 током касне антике, као и богатство покретног археолошког материјала, подстакло нас је на публикавање овог објекта као затворене археолошке целине у монографији која следи.

SOFIJA PETKOVIĆ

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS ON *ROMULIANA* – GAMZIGRAD
IN 2002: WEST GATE SOUTH TOWER OF LATER FORTIFICATION

Abbreviated English version

Systematical archaeological investigations in the south tower of the west gate of later Romuliana fortification, tower 19, commenced in 1997, and continued in 1998. In these campaigns, nearly $\frac{3}{4}$ of the inner space of the tower 19 were investigated and reports on investigations were published in the excavation chronicle of the journal *Starinar* for 1997 and 2000.

Excavations in 2002, besides realization of set tasks, brought to light large amount of portable finds from relatively small investigated area within segment II undamaged portions of cultural layers within segment IV and central section of the tower between the pillars.

Stratigraphy of cultural layers in the tower 19 based on excavations within segment II is as follows (Fig. 1):

The cultural layers were accumulated above sterile layer of gray-yellow clay that we marked as layer H. The foundations of south tower of west gate of later fortification are dug into this layer, which follows natural slope of the terrain from west towards east.

Layer G consists of gray sand soil with large amount of tegulae and imbrices, gravel and smaller fragments of debris and its thickness is from 20 to 30 cm above the level height of 195,96 m. In this layer that is in fact the drainage layer under floor substructure of tower 19 there was no archaeological finds except few fragmented iron nails, few atypical fragments of pottery vessels and few animal bones. Considering sloping of the terrain, the drainage layer that prevented retaining of water in the tower was necessary. For this purpose was used the abundance of building rubble from the walls and towers of the earlier fortification.

Layer F, about 30 cm thick and on top of previous drainage layer, consists of lime mortar with small pieces of broken stone and pebbles. It was actually a substructure of tower floor, which was most probably paved with tegulae. However, within segment II and segment IV we did not encountered traces of floor but the floor substructure preserved in entire area of segment II and in undamaged section of segment IV was joined to the upper surface of the base of pillars 1, 2, and 3 (pl. IX, 1). Otherwise bases of pillars were on top of the drainage layer G (Fig. 8 and pl. IX, 2). It is important to mention that thickness of layer F in tower 19 varies depending of the slope of the terrain so this layer is thicker within segment IV towards the tower entrance and less thick along the west section of the tower wall within segment II.

Horizon e (Fig. 2) is laying immediately above the mortar substructure of the floor and consists of backfill of reddish-brown clay with small pieces of mortar. This horizon dates from the final third or quarter of the 4th century, the time when *Romuliana*, abandoned in the second decade of the 4th century, was inhabited again. The new inhabitants of Romuliana used the interior of tower 19 as workshops for metalworking. In this horizon, in segment II four furnaces of rectangular or circular plan with floor paved with bricks and fragments of bricks and upper domed construction of pieces of stone and brick joined with clay were recorded.

In this horizon were investigated remains of the structure consisting of two walls of rough stone joined with yellow clay, leaning in the west onto the tower wall and in the east on the west wall of the pillar 2. Within this structure were two furnaces, in the central zone furnace 4 (pl. I, 1) and next to the tower wall was furnace 6, which was renovated (pl. I, 2 and pl. II, 1).

At the same level, to the north of the described structure and next to the tower wall we registered furnace 5 (pl. II, 2). In its interior were discovered many iron objects and tools and around it could be noticed a zone of burnt soil, ash and soot, so it could be assumed that this was smithery furnace.

Furnace 7 was discovered to the south of structure with furnaces 4 and 6, between tower wall and large stone block and had been renovated twice (pl. III, 1,2; pl. IV). Although we do not have the data about upper construction of these furnaces on the basis of large number of iron objects found at their floors and in their vicinity we think that these were smithery furnaces.

Layer E covers horizon e and consists of yellow-brown soil with traces of fire, lenses of soot, ash and burnt soil and smaller fragments building rubble. This layer is the horizon of leveling after fire and could be dated in the final third or quarter of the 4th century on the basis of finds.

Horizon d (Fig. 3) was on top of this layer and it is characterized by the floor of reddish-yellow packed earth investigated within segment II, partially within segment I and central zone of the tower where also was registered the trace of a large post, which most probably supported roof construction. Furnace 3 was situated within this structure.

At horizon d remains of another structure were discovered within segment III and central zone of tower 19. This structure was outlined by dry wall, about 1 m thick, between pillars 2 and 3 (pl. V, 1). To the north of this structure next to the tower wall, were discovered remains of the floor paved with tegulae (pl. V, 2).

Furnace 2 (pl. VI) was investigated next to the profile B'K of the segment II. Intensively burnt soil under and around this furnace indicates exceptionally high temperature and in the furnace was discovered large amount of slag, ash and carbonized wood as well as objects of bronze and iron. It could be assumed that furnace 2 was used for smelting. This furnace was renovated twice.

Horizon d also perished in conflagration so layer D consists of yellow-brown soil with traces of fire, lenses of soot, ash and burnt soil.

Finds from layer D do not differ greatly from the finds discovered in preceding layer.

Horizon c (Fig. 4) represented by fragments of floor made of greenish- yellow packed clay was encountered on top of layer D within segment II. Fragments of floor belonged to the structure situated in the south half of segment II and probably partially in the segment I and the central zone of the tower.

Collapsed furnace 1 (pl. VII) was discovered within this structure. In front of the firebox of this furnace, with rectangular ground plan, it was small pit filled with ash, ash-pit. Next to it a fragmented pot was discovered

Layer C consisted of gray-brown soil with soot and it is cultural layer accumulated on top of horizon c which could be dated in the end of the 4th and the beginning of the 5th century on the basis of small finds.

On top of layer C there was created horizon b₁ (Fig. 5) consisting of backfill of yellow-brown soil with intensive traces of fire, soot, ash and burnt soil. Rather large elliptical pit filled with ash and soot, the smaller part of which was within segment I was excavated from this horizon.

Layer B₁ accumulated on top of horizon b₁ consists of brown soil with traces of fire, lenses of soot, ash and burnt soil mixed with building rubble. This layer, which indicates the destruction of structures from previous horizon in tower 19 as well as abandoning of the tower for rather long time, according to fibulae and antler combs of Tchernyahov – Sintana de Mures type could be dated in the first half of the 5th century.

However, life continued in Romuliana also in the second half of the 5th century and it is confirmed by two graves excavated from layer B₁ in the central section of the tower. These graves were of the cist type, made of tegulae. In the segment I to the south of pillar 2, in 1996 was discovered most probably a child's grave oriented west-east without grave goods. In 2002, next to the east side of the pillar was discovered a grave of an adult woman also oriented west-east and with grave goods including bone spindle-whorl on the chest and double-row comb of antler with straight lateral sides by the head (pl. VIII, 1, 2).

Horizon b (Fig. 6) could have been identified only partially within segment II on the basis of fragments of floor consisting of light yellow backfill and one hearth of elliptical shape next to profile AK.

Layer B is consisting of brown soil with lenses of soot and rather large pieces of building rubble. According to the iron fibula with reversed foot and one bronze coin of Justin I it could be dated in the end of 5th and the beginning of the 6th century.

Level a (Fig. 7) was identified on the basis of remains of mortar floor of poor quality in the segment II at the level height of 198.60 m.

Layer A consists of building rubble of the collapsed tower. It is possible that horizon a represents restoration of *Romuliana* in the time of Justinian I, mentioned by *Procopius* in his work *De aedificiis*. However, small amount of finds from layer A does not support this view.

According to previous stratigraphy we can classify cultural layers and horizons in tower 19 accumulated above mortar substructure of floor into four chronological phases:

I phase dating from the last third or quarter of the 4th century includes horizon e, layer E, horizon d and layer D;

II phase dating from the end of 4th and of the 5th century includes horizon c, layer C, horizon b1 and layer B1;

III phase dating from the end of 5th and first half of the 6th century includes horizon b and layer B and

IV phase dating from the second half of the 6th century includes horizon a and layer A.

Translated by Mirjana Vukmanović

02. 04. 2004.

1. Пећ 4 на нивоу е, са југа
1. Furnace 4, Level e, from south

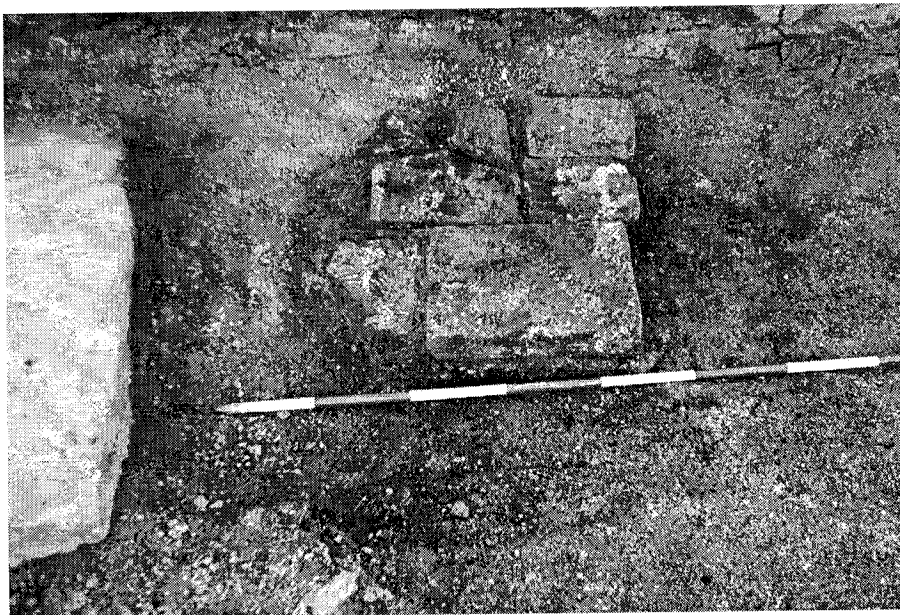
2. Пећ 6 на нивоу е, са истока
2. Furnance 6, Level e, from east

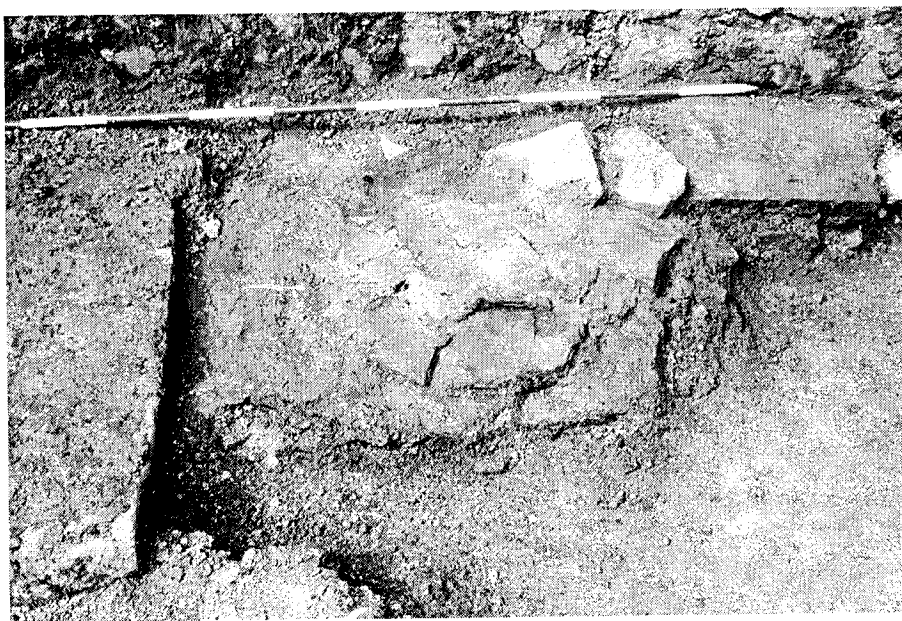
1. Обнова пећи 6 на нивоу е, са југоистока
1. Repair to Furnace 6, Level e, from SE

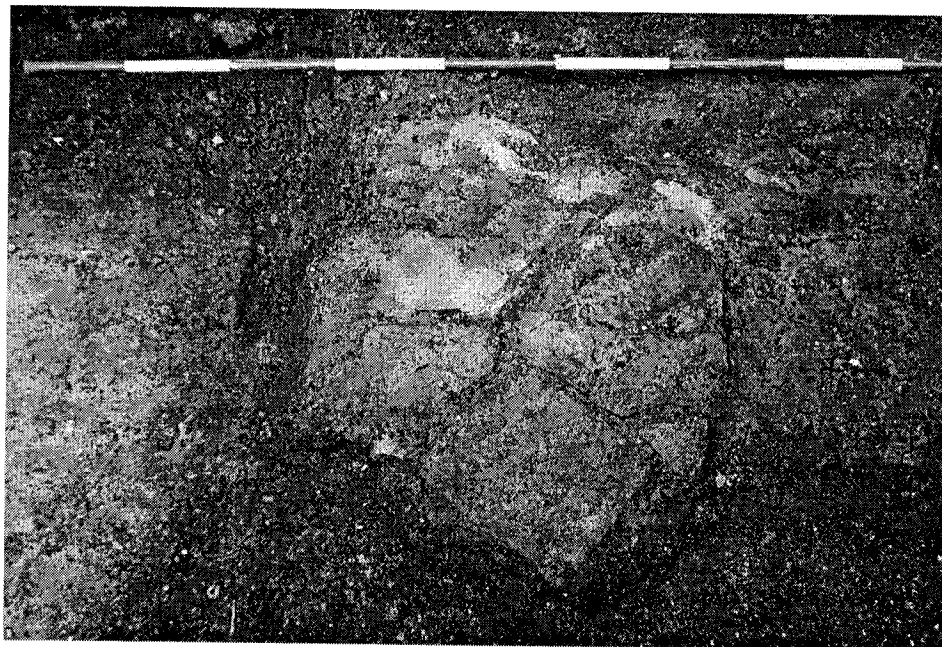
2. Пећ 5 на нивоу е, са истока
2. Furnace 5, Level e, from east

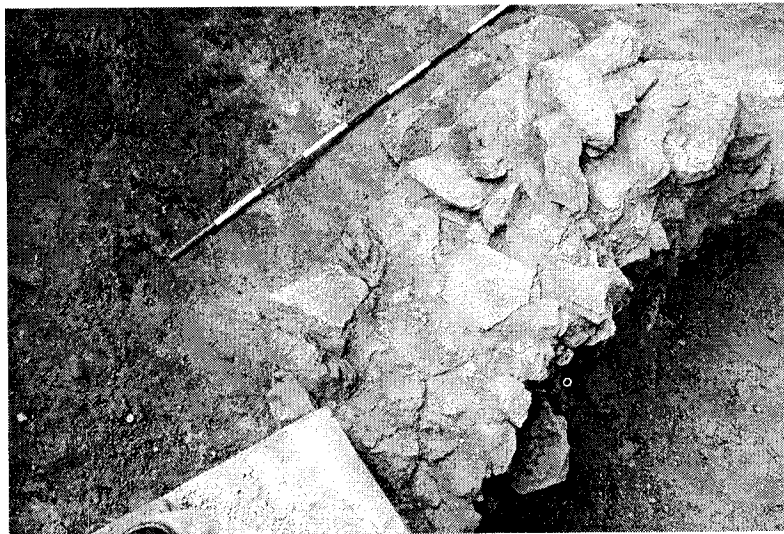
1. Пећ 7 на нивоу е, са истока
1. Furnace 7, Level e, from east

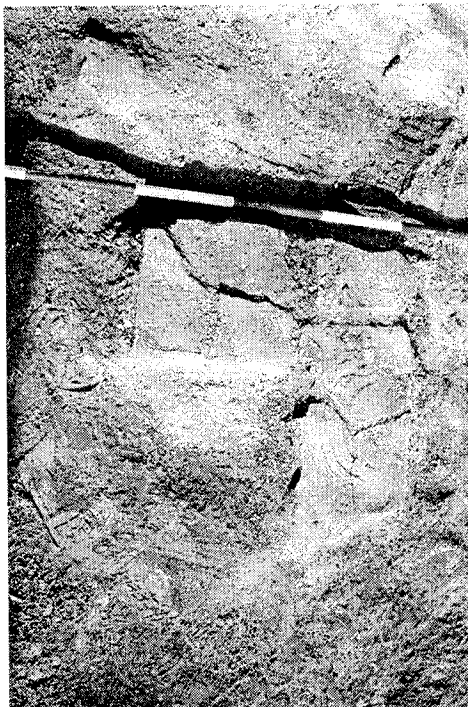
2. Прва обнова пећи 7 на нивоу е, са истока
2. First repair to Furnace 7, Level e, from east

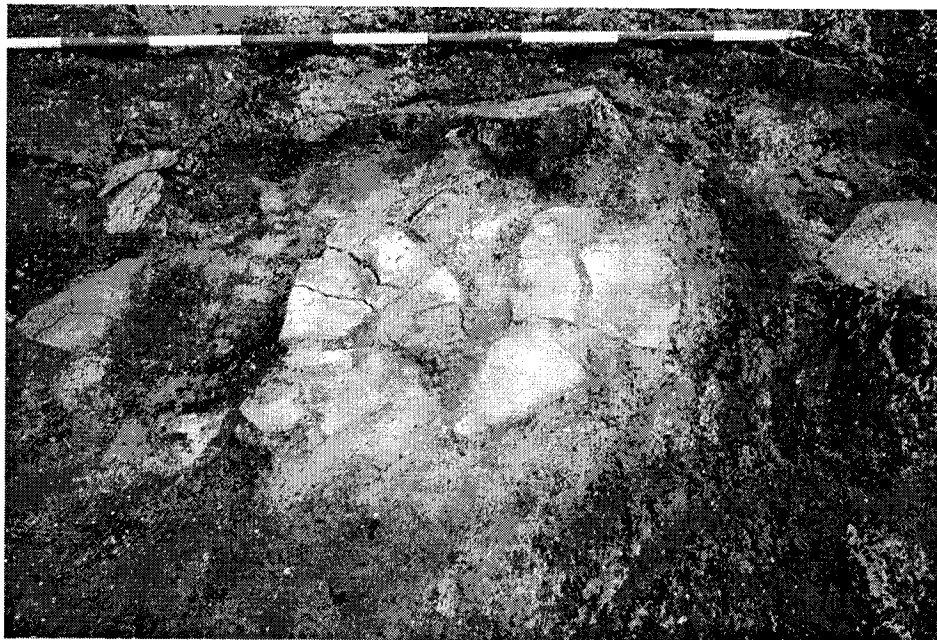
Друга обнова пећи 7 на нивоу е, са истока
Second repair to Furnace 7, Level e, from east

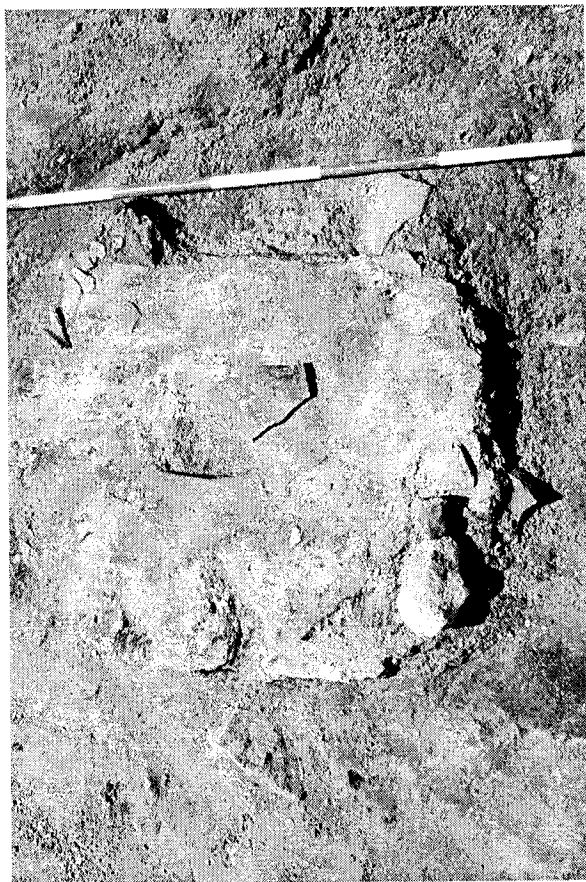
1. Сувозид у средишњем делу куле 19, уз северозападни угао ступца 3
1. Drystone masonry adjacent to the NW corner of Pillar 3, central part of Tower 19

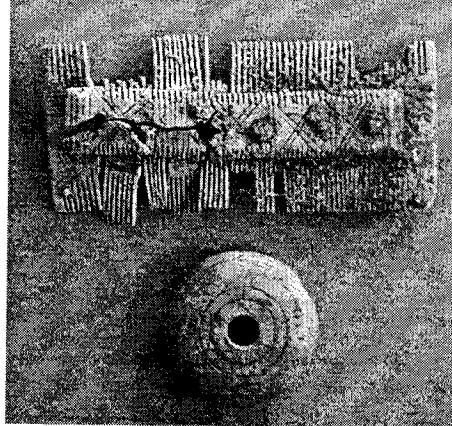
2. Део пода од опека на нивоу d
2. Brick-paved floor, Level d

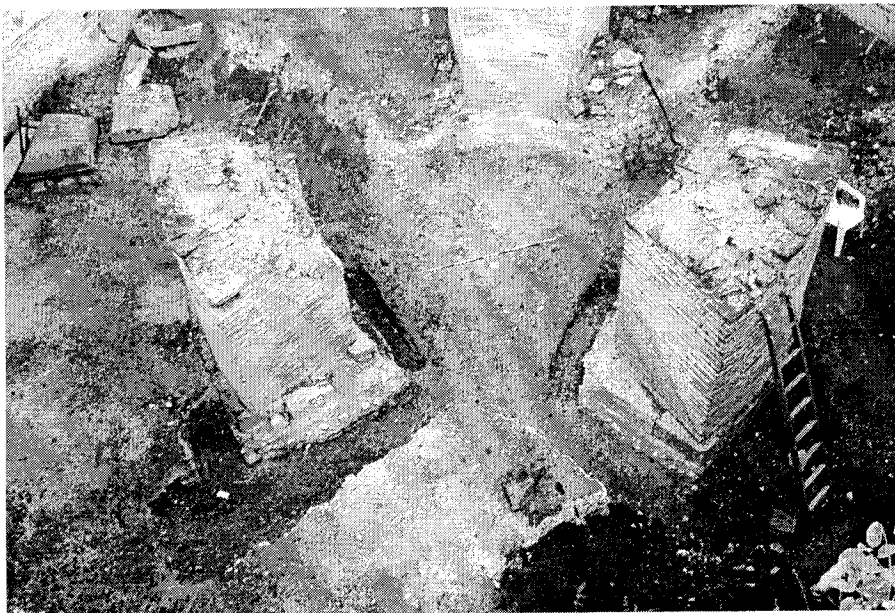
Пeћ 2 на нивоу d, са североистока
Furnace 2, Level d, form NE

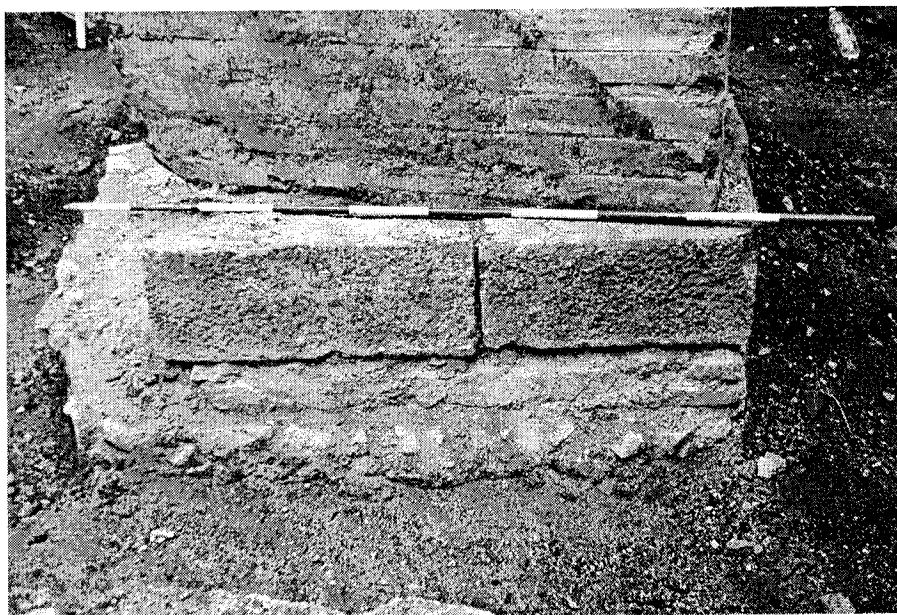
Пећ 1 на нивоу с, са југоистока
Furnace 1, Level c, from SE

2. Налази из гроба 1
2. Finds from Grave 1

1. Средишњи део куле 19 са ступцима 1, 2 и 3
1. Central part of Tower 19 with Pillars 1, 2 and 3

2. База ступца 3 у сегменту IV куле 19, са југоистока
2. Base of Pillar 3, Segment IV, Tower 19, from SE